DEN NORSKE ATLANTERHAVSKOMITE
THE NORWEGIAN ATLANTIC COMITTEE

Sikkerhetspolitisk bibliotek 3-2013

POLEN – ET LYSPUNKT I EUROPA

Jahn Otto Johansen

Fridtjof Nansens plass 8, N-0160 Oslo–Tel: 22 40 36 00–Fax: 22 40 36 10–E-mail: post@atlanterhavskomiteen.no

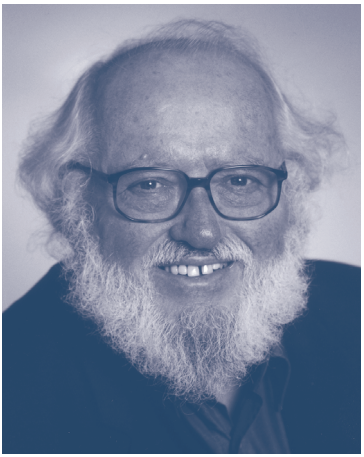

Jahn Otto Johansen (født 3. mai 1934 i Porsgrunn) er forfatter og utenrikskommentator. Han var i 1953 en av vinnerne i stilkonkurransen "Norge og Atlanterhavssamarbeidet", arrangert av Utenriksdepartementets pressetjeneste og MSA (Mutual Security Agency). Johansen har vært NRK-korrespondent i Moskva, Washington D.C. og Berlin, og i tillegg utenriksredaktør i NRK-TV. Han var sjefredaktør i Dagbladet 1977-84 og Fritt Ord-professor ved Universitetet i Oslo i 2003. Han har skrevet flere bøker om Sentral- og Øst-Europa, og er en av de få ikke-ungarere som har fått den ungarske Frihetsprisen av 1956. Johansen har forelest ved en rekke universiteter og høyskoler i USA og Europa. Over 75 av hans foredrag for Den norske Atlanterhavskomité er utgitt i Sikkerhetspolitisk Bibliotek.

Utgitt av: The Norwegian Atlantic Comittee
Redaktør: Neving Rudskjær
Trykket av: Hegland Trykk AS, Flekkefjord
ISSN: 0802-6602

For mer informasjon, besøk våre internettsider:
www.atlanterhavskomiteen.no

POLEN – ET LYSPUNKT I EUROPA

Sentral- og Øst-Europa har de siste tretti årene gjennomlevd enorme forandringer – endringer så store og overraskende at hverken politikere eller forskere, og aller minst mediene, var i stand til å forutsi dem.

Warszawapakten og Comecon, som var det Moskva-dominerte økonomiske fellesskap, gikk i oppløsning etter at Berlin-muren falt og de kommunistiske regimer ble styrtet. Også Sovjetunionen selv falt fra hverandre.

De sentral- og øst-europeiske land ble igjen en del av det Europa som de historisk hadde tilhørt. Alle disse land ble opptatt i NATO og EU.

Borgerlige og nasjonale partier fikk først regjeringsmakten, men da disse ikke klarte å innfri borgernes økonomiske og sosiale forventninger, ble de etterfulgt av de gamle kommunister som nå opptrådte i sosialdemokratiske kostymer og kunne virke mer EU-vennlige enn de borgerlige.

Men heller ikke de såkalte reform-kommunister klarte å imøtekomme folks forventninger om et bedre liv. Mange av dem hadde tilranet seg enorme verdier som tidligere hadde tilhørt staten, og de misbrukte maktorganene til egen fordel.

Så kom de borgerlige tilbake pånytt, men nå med en mer nasjonalistisk profil på bekostning av etniske minoriteter. Ungarn er et typisk eksempel på det.

I Romania har det vært et fullstendig kaos der presidenten ofte stod for en helt annen politikk enn statsministeren, og i Bulgaria var det uklart hvor det politiske tyngdepunktet lå. I mange av disse landene frister minoritetene, særlig roma/sigøynerne, en kummerlig tilværelse. Korrupsjonen er meget utbredt.

I Polen ble mer ytterliggående og Europakritiske partier erstattet av moderate borgerlige politikere som ville skape et moderne samfunn og høste fordeler av det europeiske samarbeidet.

I neste parlamentsvalg i 2014 kan pendelen svinge igjen for det er mange fraksjoner og motsetninger innen partiene, også innen Donald Tusks Borgerplattform. Mange ser Donald Tusk som en praktiker som gir ungdommen en sjanse, mens andre synes han er en iskald teknokrat som ikke bryr seg om gamle og fattige.

Tusk har hatt støtte fra bondepartiet PSI, men de kan når som helst hoppe av og søke andre samarbeidspartnere på grunn av misnøye med pensjonsreformer og andre moderniseringstiltak.

Men heller ikke Jaroslaw Kaczinskis Rett- og rettferdighetsparti (PiS) er noen helt entydig masse. Intet polsk parti har hatt så mange utmeldelser og eksklusjoner som PiS. PiS domineres av en person, Jaroslaw Kaczinski, men det er mange forskjellige fraksjoner som ligger i strid med hverandre eller søker samarbeidspartnere utenfor partiet.

Andrzej Leppers populistiske parti Selvforsvar (Samoobrana) og Ligaen av polske familier, som tidligere samarbeidet med PiS, er ute av dansen. Men disse typiske misnøye-partier kan dukke opp igjen i en eller annen form.

Innen alle partier har det vært avsløringer av korrupsjon. Det har ført til ministres avgang og utmeldelser. Men det har også vært tilfeller der korrupsjonsanklagene var falske eller ikke kunne bevises. Det har forgiftet det politiske liv.

Det er altså mye som flyter og for en utenforstående observatør er vanskelig å forstå i polsk politikk og samfunnsliv. Men grovt sett kan man tale om tre dimensjoner–liberalisme, sentrisme og populisme.

Borgerplattformen har representert en sentristisk-liberal eller sosialliberal linje, PiS en populistisk-sentristisk. Men det er ikke lenger noe helt skarpt skille mellom høyre og venstre. Begge sider appellerer til noen av de samme velgergrupper.

Politikere til venstre–tidligere kommunister som ble sosialdemokrater–spiller ikke lenger den rolle de gjorde i enkelte valgperioder etter 1989. Men de kan fange opp sosial misnøye på grunn av Donald Tusks næringslivsorienterte politikk. De kan også tjene på at kirkens innflytelse er blitt redusert på grunn av avsløringer av geistliges samarbeide med de kommunistiske hemmelige tjenester, antisemittiske utspill og presters seksuelle maktmisbruk.

De polske regjeringspartier i dag vil ha et enda tettere samarbeide med EU, ved blant annet å gå inn i Euro-samarbeidet, men de har ikke to-tredjedels parlamentsflertall som forfatningen krever.

I meningsmålingene ligger de moderate og Europa-vennlige partier omtrent likt med de mer konservative og nasjonalistiske. 58 prosent av polakkene er imot å gå over til Euro.

Noen politikere som finansminister Jacek Rostowski og de fleste businessfolk vil inn i Euro-sonen snarest mulig, men statsminister Donald Tusk som overlevde en mistillitsavstemning i parlamentet i oktober 2012, vil helst vente. Det samme vil president Bronislaw Komorowski, og utenriksminister Radoslaw Sikorski sier "vi er rede når Euro-blokken har ordnet opp i sine problemer".

Jaroslaw Kaczinski og hans PiS-parti er absolutt imot å innføre Euro, og det er også Krzystof Kawecki og hans lille parti "Republikken Polens Høyre". Men selv om Kaweckis parti er lite, mobiliserer han mange når det skal demonstreres i gatene. Høsten 2012 samlet han tusener til "Marsjen for Zlotyen"–en demonstrasjon som endte foran presidentpalasset i Warszawa.

Kawecki er mot et "Europas Forente Stater". I stedet vil han ha en "Konføderasjon av uavhengige nasjonalstater". Det appellerer til mange polakker som mener det er "nasjonalt selvmord" å gi Brüssel medbestemmelsesrett i de enkelte lands budsjett- og skattepolitikk. I likhet ned Kaczinski er Kawecki absolutt imot den fiskalunion som de enkelte lands parlamenter skulle stemme over.

For tiden fremstår Polen som det mest vellykkede medlem av EU, og folk flest har fått en levestandard som de bare kunne drømme om for et par tiår siden. Polen symboliserer ikke lenger økonomisk tilbakeliggenhet og politisk rot, som i historiebøkene i skolen gjerne omtales som «polsk riksdag». Det sikter til at i den gamle polske nasjonalforsamling, Sejmen, slåss de folkevalgte og kunne ikke bli enige om noe som helst. Og størstedelen av landet var preget av fattigdom og elendighet.

Samtidig har de vist at de behersker de teknologiske og elektroniske «leketøy» som stadig mer setter sitt preg på våre samfunn. Polske IT-spesialister gjør det i dag godt både hjemme og ute. Polen ligger i teten i Europa når det gjelder bruk av avanserte mobiltelefoner, PC-er og I-Pads. Sosiale medier spiller en større rolle i Polen enn i Norge.

I Polen er det i det hele tatt stor oppfinnsomhet og pågangsmot når det gjelder bruk av moderne teknologi. Nyhetsmagasinet Der Spiegel, som i likhet med det meste av den tyske presse bringer informativt og objektiv stoff om Polen, intervjuet en oppfinnsom skomaker, Slawomir Piwowarczyt, som lager helt spesielle barnesko som har vakt internasjonal oppsikt. Det meste selger han på internett.

Han er typisk for dem som vil innføre Euro. Da ville han kunne mangedoble salget.

Det finnes knapt noe land som har tjent så mye på EU-medlemskapet og globaliseringen som Polen. Og mulighetene er store, for hele 40 prosent av den økonomiske fremgang Polen har hatt de siste årene, skyldes produksjon til det innenlandske marked. Ca. 75 prosent av eksporten går til EU-land.

Det er derfor så mange store og små entreprenører vil inn i Eurosonen. De mener at et så stort europeisk land som Polen (38 millioner innbyggere) og med så høyt utdannede og motiverte unge mennesker skulle ha de beste sjanser.

Polen har altså hittil gjort det meget godt i EU. Det har lenge hatt den høyeste økonomiske vekst av alle medlemsland. Den har riktignok sunket fra 4,5 prosent i 2011 til 2 prosent i 2012. Men selv da resten av Europa ble hardt rammet av krisen i 2009, hadde polakkene 1,7 prosent vekst. Og fortsatt ligger Polen i teten.

Polen hadde lenge en betydelig eksport av arbeidskraft. I Norge ble polakker etter hvert den største innvandrergruppen. Dette var ikke bare sesongpregede "jordbærplukkere" og andre som tok kortidsjobber, men faglært arbeidskraft som det var stort behov for innen bygg- og anleggsvirksomhet. Norge har stort sett hatt gode erfaringer med denne arbeidskraften.

Lønnsnivået i vesteuropeiske land var så høyt at dette lønte seg for de fleste. I snitt tjente polakkene 15 000 kroner måneden i vest. Det var fire ganger så mye som de fleste kunne få hjemme.

Rapporter fra den polske nasjonalbank viste at svært mye av disse pengene gikk til å brødfø familiene hjemme eller til å modernisere gamle hus eller bygge nytt. Dette ble også startkapital for småforetagende.

Da det begynte å gå bedre i Polen dro mange tilbake. I Warszawa, Poznan og Wroclaw møtte jeg spesialister som hadde gjort det godt ute, men som nå fikk like høy lønn hjemme.

Blant annet traff jeg en programmerer som emigrerte til USA etter at regimet slo ned den uavhengige fagbevegelsen Solidaritet. Der ble han universitetsprofessor og hadde et godt liv. Han vendte tilbake til

Wroclaw da han fikk en like godt betalt og enda mer interessant stilling i et ungt pionermiljø.

Det er karakteristisk for de polske vekstområder at de satser på unge mennesker som tenker nytt og ikke er bundet av gammeldags mentalitet som preget mange av den eldre generasjon.

Det var de eldre som motsatte seg finansminister Leszek Balcerowicz` harde reformpolitikk på 1990-tallet. Han ville ha en raskest mulig overgang fra planøkonomi til markedsøkonomi. Han åpnet for full konkurranse samtidig som han førte en streng finans- og budsjettpolitikk.

Det var en smertelig prosess og etterlot seg mange tapere. Det gikk ut over småbønder som var så typiske for polsk landbruk, og mange industriarbeidere mistet jobben når ulønnsomme statlige bedrifter ble nedlagt. Det var mye sosial uro i Polen den gang.

Men i dag er de fleste enige om at dette var til landets beste. Uten det grunnlag som Balcerowicz la hadde ikke Polen ligget så godt an. Det var også viktig at det nye Polen ikke tok opp enorme utenlandslån slik landet gjorde i kommunisttiden, og slik mange andre sentral- og østeuropeiske land fortsatte å gjøre.

Sparsomheten var også tydelig på det private plan. Sydsvenska Dagbladet som på grunn av nærheten til Polen bringer mer stoff derfra enn den øvrige svenske presse, undersøkte bilsalget. Mens balterne skulle ha nye og kostbare vestlige biler og satte seg i enorm gjeld, importerte mange polakker bruktbiler fra Tyskland.

Mange steder har jeg møtt mennesker som takket være jobb i utlandet fikk råd til å kjøpe moderne leiligheter eller store hus. I Polen får de mer for pengene enn i Skandinavia. Selv om boligprisene stiger også der, ligger de langt under de norske.

Stadig flere polakker har fått råd til å kjøpe fine møbler, dyre kjøkkenmaskiner og siste nytt i fjernsynsapparater. Men en god del ser fortsatt langt etter dette. Levestandarden i Polen er knappe 60 prosent av gjennomsnittet i EU, og i de fattige områder i sør og øst er den enda lavere.

Med mer negative vekstprognoser nå er det ikke lenger så mange som vender hjem til Polen. Allerede i 2011 var det flere polakker som reiste ut enn kom hjem. De fire foregående år gikk hovedstrømmen tilbake til Polen.

En polsk demograf sa til Financial Times at dette fulgte et gammelt, kjent mønster. Polakker har alltid søkt lykken ute når det gikk dårlig hjemme eller de ble undertrykt og forfulgt. Spørsmålet er hva som vil skje når ledigheten i vest øker enda mer og det ikke lenger blir så lett for disse polakker å skaffe seg jobb.

For mange kan det ende med at de hverken får arbeide hjemme eller ute. Det har ikke vært lett å komme inn på det polske arbeidsmarkedet, særlig når det gjelder faste jobber. Ikke noe europeisk land har så mange unge i midlertidige stillinger. De kan miste jobben på kort varsel. Ledigheten er ekstra høy blant de som er under 25 år.

Selv bygg- og anleggsbransjen som takket være EU-midler har hatt en høykonjunktur, har stagnert. Brüssel har nå satt på bremsene for støtten til polske samferdselsprosjekter. Det nordlige og vestlige Polen, med forbindelser til Warszawa, har i dag de beste motorveier i Europa.

Det som gjør størst inntrykk på politikere og byråkrater i EU-hovedstaden Brüssel, er imidlertid to viktige stabilitetskriterier. Grensen for underskudd på statsbudsjettet er satt til 3 prosent. Polen ligger bare en halv prosent over, mens mange andre EU-land, til og med Tyskland og Frankrike, har overskredet dette betraktelig.

Et annet stabilitetskriterium er at den samlede statsgjeld ikke skal overstige 60 prosent av bruttonasjonalproduktet. Polen er oppe i bare 56 prosent, mens mange gamle EU-land gjør det mye dårligere.

Polens gode status skyldes mange forhold, blant annet at den polske grunnlov inneholder en grense for underskudd. Dessuten kontrolleres bankene strengere enn i andre EU-land.

I motsetning til i Ungarn kan hverken bankene eller borgerne sette seg i stor gjeld i hard utenlandsk valuta. Det ble en katastrofe for ungarerne.

På Transparency Internationals korrupsjonsliste ligger Polen bedre an enn gamle EU-land som Hellas og Italia, og rangerer langt bedre enn Ukraina og Hviterussland, som polakkene forgjeves forsøkte å trekke inn i et fruktbart regionalt samarbeide.

Det er altså mye som er oppmuntrende, men det gjør ikke inntrykk på alle. Den jevne polakk er opptatt av at lønningene ikke skal synke og at prisene på dagligvarer, bensin og elektrisitet ikke skal øke.

Det er et stort skille mellom de rike og utviklede områder i nord og vest og de mer tilbakeliggende deler i sør og øst. Liksom i resten av Europa der det ikke lenger er en streng grense mellom øst og vest slik Jernteppet var, og der det nå er nord-syd-forskjellen som dominerer er det også blitt et nord-syd skille i Polen.

Jeg har i den såkalte Trestat-regionen, som omfatter Gdynia, Gdansk og Sopot, sett supermarkeder så store og flotte at våre norske nesten blir som landhandlerier i sammenligning.

Jordbruket i nord og vest består av meget store enheter, med siste nytt i traktorer og andre landbruksmaskiner. De eneste hester jeg så, var ridehester, og de ble ikke benyttet av bøndene, men av rikfolk fra storbyene og fra utlandet.

I Wroclaw, tidligere Breslau, var jeg med på en kunstutstilling på toppen av den ennå ikke helt ferdigstilte skyskraper som er Polens høyeste bygning – «Sky Tower». Gjesten var en berømt amerikansk-jødisk kunstfotograf med polske aner, og de som strømmet til, av sikkerhetsgrunner med hjelm på hodet, var velkledde unge folk som selvsagt var utstyrt med de nyeste mobiltelefoner og iPads. Disse unge mennesker talte meget bra engelsk. De var selvsikre og følte seg ikke underlegne oss fra Vesten. Det hadde de jo heller ingen grunn til.

Eieren av «Sky Tower», Leszek Czarnecki er blitt rik på eiendomsspekulasjoner og andre foretak som ikke skiller ham fra vesteuropeere, eller for den saks skyld russere av samme oppadstrebende type.

Da jeg reiste rundt i de mer tilbakeliggende områder i sør og øst i Polen, var det et helt annet bilde som møtte meg – forfalne landsbyer, gamle mennesker og et primitivt jordbruk med hesten som viktigste drivkraft.

Da jeg utga min første bok om Polen i 1962 – «Polen mellom øst og vest»–skrev jeg at det i dette landet var flere hester enn mennesker. I sør og øst er dette utsagn fortsatt sant, men absolutt ikke for Polen som helhet.

I disse mer tilbakeliggende områder kimer kirkeklokkene til messe flere ganger om dagen, og presten er mer synlig i gatebildet enn ordfører og politimester. Det er han som forteller innbyggerne hvem de skal stemme på.

I det østlige og sørlige Polen lytter folk til den reaksjonære, nasjonalistiske og antisemittiske Radio Maria, og i den lokale bokhandel, om det finnes en slik, får du bare oppbyggelig litteratur og praktiske «Gjør-det-selv»-bøker foruten krusifikser og rosenkranser. Her leter du forgjeves etter mer avansert og vovet litteratur som Polen er kjent for, og du vil heller ikke finne ultramoderne billedkunst.

Den bitre politiske strid som foregår mellom regjeringspartiene og opposisjonen, er altså ikke bare et spørsmål om økonomi, men også en kulturkamp.

Den kamp begynte ikke så lenge etter at den frie fagbevegelse igjen ble tillatt og forandret hele det politiske landskap i Polen. Solidaritet ble splittet opp i forskjellige fraksjoner som bekjempet hverandre bittert. Man kan nesten si at det hersket en ideologisk borgerkrig.

De erke-katolske og nasjonalistiske var like skeptiske til det som kom fra Vesten som de tidligere hadde vært overfor alt det marxistiske som var blitt diktert fra Moskva. De gikk inn i skoleverket og ville fjerne all litteratur som de anså for å skade Polen og den katolske kirke. Det rammet store deler av verdenslitteraturen.

De forbød kunst som de anså for å være blasfemisk eller pornografisk. Det rammet blant annet en kjent norsk kunstner som hadde laget en keramikkskulptur som irriterte kirkens folk på grunn av de religiøse symboler han etter deres mening hadde misbrukt.

De konservative opphevet retten til fri abort som var tillatt under kommunismen. Fri abort var imidlertid ikke bare et spørsmål om kvinnens rett til å bestemme over egen kropp, som det gjerne formuleres i Vesten, men et samfunnsproblem. Det ble brukt når kondomer og andre prevensjonsmidler ikke var tilgjengelig eller var av for dårlig kvalitet.

Når Polen har så lave fødselstall at demografene er bekymret for fremtiden, kan det ikke skyldes noe annet enn at de ikke følger den katolske kirkens ordre.

De mest konservative anklaget ikke bare de reformerte kommunister for å bruke det gamle etterretnings- og undertrykkelsesapparat når de satt i regjering, men de gikk så langt at de beskyldte nobelprisvinneren og president Lech Walesa for å ha vært kommunistisk

agent. Disse beskyldninger er blitt gjentatt, men er ikke sannere av den grunn. Walesas kontakter med de kommunistiske myndigheter skyldtes hans posisjon som leder for de streikende verftsarbeidere i Gdansk.

Mer forgiftet kunne atmosfæren knapt bli. Anklagene haglet uten at det ble fremlagt sikre bevis. Det som ble sluppet ut fra de hemmelige arkiver, var meget selektivt.

Det skyldtes at man i Polen, Ungarn og Tsjekkoslovakia (i dag Tsjekkia og Slovakia) ikke gjorde de hemmelige arkivene tilgjengelige slik som i det tidligere DDR. Øst-tyskere som hadde vært overvåket eller direkte forfulgt, fikk se sine mapper. Det var en smertefull prosess, men det renset luften. Dette skjedde altså ikke i de andre tidligere kommuniststater selv om de hemmelige politiorganer der var like aktive og brutale som i DDR.

Etniske motsetninger og rasistiske holdninger har alltid eksistert i Sentral- og Øst-Europa, men under kommunismen fikk de ikke slippe helt løs. Myndighetene holdt det under kontroll og slapp ytringer til bare når det passet dem.

Det skjedde med de prosesser som ble kalt anti-sionistiske, men som i virkeligheten var antisemittiske. Vi kjenner fenomenet igjen i mange land i dag når antisemitter segler under anti-sionismens bekvemmelighetsflagg. Med det mener jeg absolutt ikke at all kritikk av Israel eller sionismen er antisemittisk.

Vi så også hvordan bulgarerne diskriminerte tyrkisktalende minoriteter. Det foregikk under kommunismen, og det har skjedd etterpå. I Slovakia og Romania har det alltid vært anti-ungarske stemninger og i Ungarn anti-rumenske og anti-slovakiske, men de ble tidligere holdt under en viss kontroll.

Da de sentral- og østeuropeiske land ble demokratiske, var det som om lokket ble tatt av en trykkoker som hele tiden hadde sydet og boblet. Nå kom slike stemninger til overflaten. Antisemittismen ble igjen åpen, og også sigøynere ble gjort til syndebukker og mange steder direkte forfulgt.

Det skjedde til en viss grad også i Polen, til tross for at dette landet var det etnisk mest homogene i Sentral- og Øst-Europa etter at store minoriteter ble myrdet, deportert eller flyktet.

Polen har hatt to helt motsatte tradisjoner når det gjelder jødene. Fra den gang Polen-Litauen var en stormakt fikk jødene komme inn, i motsetning til i resten av Europa der de ble jaget og endog myrdet.

Det førte til at Polen fikk meget store og aktive jødiske samfunn. Men jødene ble behandlet forskjellig i de tre områder Polen ble delt opp i på slutten av 1700-tallet. I den russiskkontrollerte del ble de ofte angrepet av kosakker som ble applaudert av den jødefiendtlige befolkning. Derfra stammer uttrykket pogrom, som betyr angrep på jøder.

På landsbygda i det østerrikske Polen brukte godseierne jødene til å kreve opp skatter og avgifter, og de fikk drive utlånsvirksomhet som var noe kristne ikke måtte gjøre. Jødene var også vertshusverter og skjenket bøndene fulle. Derfor ble de forhatt av folk flest.

Mange av disse jøder snakket jiddish, en høytysk dialekt oppblandet med slaviske og hebraiske ord. Det var den såkalte stetl-kulturen som vi kjenner i popularisert form fra "Spelemann på taket". Det ble skrevet verdenslitteratur på jiddish.

I byene derimot ble de fleste jøder assimilert og snakket polsk eller tysk. De utgjorde en viktig middelstand av advokater, leger, tannleger, musikere og forfattere. Noen ble også fabrikkeiere og eiendomsbesittere, og enkelte ble svært velstående.

I polsk historie har antisemittismen slått til på ulik måte og på forskjellige tidspunkter. I de russisk-besatte områder av Polen angrep som nevnt kosakker jødiske landsbyer til stor begeistring fra de andre folkegrupper.

I det østerrikske og tyske Polen var det progomer som ble oppmuntret av prester eller satt i gang av misunnelige naboer. Det gikk rykter om at jøder kidnappet kristne guttebarn for å bruke blodet deres i hemmelige rituelle seremonier.

Det skjedde til og med etter Auschwitz, i Kielce i 1947. Fortsatt er det uklart hvem som først satte ut ryktene og hvem som skulle tjene på det, men en teori er at det var elementer i det kommunistiske hemmelige politi som stod bak.

I mellomkrigstiden var det mange polske politikere og embedsmenn som diskriminerte jødene, men ikke folkehelten Jozef Pilsudski. Han var nasjonalistisk og slett ingen demokrat, men jødehater var han absolutt ikke.

Ved universiteter og høyskoler hersket såkalt *numerus clasus*, det vil si at bare et meget begrenset antall jøder slapp til, hvis de i det hele tatt fikk studere.

Denne tradisjonelle antisemittiske stemning ga seg uhyggelige utslag under den nazi-tyske okkupasjon. Noen steder var det polakker, ikke tyskere som myrdet jøder. I enkelte tilfeller trengte de ikke en gang tvang eller oppmuntring fra okkupantene for å drepe jøder.

Men samtidig var det mange polakker som med fare for sitt liv reddet jøder. Det er flere polakker enn noen annen nasjonalitet som har fått sine navn innskrevet i Yad Vashem i Jerusalem, minnestedet som ærer "de rettferdige" som reddet jøder under den annen verdenskrig, ofte med fare for eget liv.

Det er altså galt å kalle Polen Europas mest antisemittiske land som jeg har sett enkelte gjøre. Intet europeisk land er fritt for antisemittisme, selv land der det ikke lenger er jøder. Det er det fredsprisvinneren Elie Wiesel har kalt "antisemittisme uten jøder".

Under kommunismen ble altså anti-semittismen brukt når det passet regimet. Men Stalin var så kynisk at han satte inn jøder i viktige stilinger, blant annet i det hemmelige politi og de tunge ministerier. Han visste han kunne stole på jøder som hadde opplevd det borgerlige Polens anti-semittisme. Mange polske jøder var overbeviste marxister, men flertallet tilhørte den sosialdemokratiske fagbevegelsen Bund som ble brutalt undertrykt av bolsjevikene.

Dette ga næring til ville forestillinger om "judo-bolsjeviker". Mange polakker mente Oktoberrevolusjonen var djevelens og jødenes verk, slik mange russere tror i dag. De var overbevist om at det var jødene som regjerte i Kreml. Noen mente at jødene også hadde makten i USA. Så forrykte kunne antisemittiske forestillinger bli.

De siste store anti-jødiske aksjoner skjedde i 1967-68 da innenriksminister general Moczar gikk løs på jødene i et oppgjør med Gomulka. Moczar var egentlig nasjonalkommunist, hvis han var overbevist marxist i det hele tatt, mens Gomulka hadde utviklet seg fra en tvilsom fyr sett fra Moskva til å bli sovjetledernes trofaste mann.

Man kan ikke tale om direkte pogromer denne gang siden jødene ikke ble myrdet, men de ble sjikanert og kastet ut av alle viktige stillinger i parti, regjering, forskning og kulturliv. Det fleste emigrerte til USA og Vest-Europa, noen til Israel.

Etter 1989 har noen jøder vendt tilbake til Polen, og gamle jødiske kultursentra er blitt restaurert. Det er også blitt en egen turisme, idet jødiske grupper fra Israel og USA besøker forfedrenes landsbyer og oppsøker gravsteder og synagogeruiner. Mange av dem er meget ortodokse med lange krøller og er iført svarte hatter. Selv polakker som ikke akkurat elsker jøder, aksepterer denne turisme fordi den gir god fortjeneste.

Det arbeidet den norske sangerinnen Bente Kahan gjør i Wroclaw er et lysende eksempel på den mer moderne jødiske restaurasjon. Hennes mann var aktiv i Solidaritet og måtte flykte til Norge. Kahan har med EU-støtte restaurert gamle jødiske bygninger som synagoger, forsamlingshus, skoler og teatre og har fylt dem med nytt innhold.

Her holdes det konserter, teaterforestillinger og kunstutstillinger, og publikum er moderne mennesker, ofte unge og liberale som ikke er praktiserende jøder eller ikke jøder i det hele tatt.

Det lengste mange Wroclaw-jøder strekker seg for å markere sin jødiskhet, er det tradisjonelle hodeplagg, kipa, eller et smykke med davidsstjerne. Mange praktiserer ikke engang kosher–bestemte regler for hva man kan spise og drikke.

Fortsatt er det anti-jødiske stemninger i deler av befolkningen, oppmuntret av Radio Marja og mange prester. Lech Walesas skriftefar var en rabiat jødehater. Tidligere utenriksminister Bronislaw Geremek, som spilte en viktig rolle i Solidaritet, ble etter sin død sjikanert som ikke-polsk og fremmedelement.

Men Kaczinski-tvillingene (president Lech K. og statsminister Jaroslav K.) som var reaksjonære og nasjonalistiske, var hverken antisemittiske eller Israel-kritiske. De kom aldri med anti-jødiske utfall i sine taler og erklæringer, i motsetning til mange andre på denne fløy.

Helt siden maktskiftet i 1989 har det i Polen pågått en intens strid mellom nasjonalistene og de som ønsket nærmere tilknytning til Europa og medlemskap i EU. Denne konflikt har også preget den katolske kirke.

Noen av biskopene med støtte fra den polske pave Johannes Paul II ville trekke Polen nærmere EU-Europa, men ble intenst motarbeidet av andre prester og av Radio Marja. De så på Vesten som syndens bule. Denne strid var ikke bare politisk, men egentlig en kulturkamp.

En utfordring på sikt er befolkningsutviklingen. Det fødes alt for få polakker slik at folketallet vil gå ned som i de fleste andre europeiske land. Det er grunnen til at pensjonsalderen skal heves til 67 år for alle, mens den idag er 65 for menn og 60 for kvinner. Det er et paradoks at arbeidsledigheten fortsatt er relativt høy mens det på lengre sikt vil bli et stort underskudd på arbeidskraft.

Jeg har allerede nevnt at det fødes få barn til tross for at kirken strengt følger opp Vatikanets forbud mot kondomer og prevensjonsmidler, likeledes at abortloven er blitt skjerpet.

Unge mennesker kan komme opp i en alvorlig situasjon når effektive prevensjonsmidler ikke er tillatt eller av andre grunner ikke er tilgjengelig, og det medfører store personlige og sosiale problemer å beholde barnet.

I det nye Polen ble det også en hatsk innstilling til homofile. Prester og nasjonalister gikk i spissen for brutale overfall på homofile, og da Jaroslaw Kaczinski var borgermester i Warszawa, forbød han homofile og lesbiske å demonstrere. De som forsøkte seg ble brutalt slått ned. Men samtidig kom en transvestitt inn i Sejmen i valget høsten 2011. Polen er i sannhet kontrastenes land.

Utviklingen innen den polske kirke kan på oss skandinaver virke bisarr, som f.eks. da det kom et forslag om å erklære Jesus som Polens konge. Det er reist Jesus-statuer og Maria-skulpturer som er mye høyere enn noe minnesmerke over tidligere konger og store kunstnere.

Striden i den polske katolske kirke ble ekstra bitter etter at dominikanerpateren Ludwik Wisniewski skrev en artikkel i den liberale avisen "Gazeta Wyborcza", der han slo fast at det skjer en rask sekularisering i det polske samfunn. "Gazeta Wyborczas" redaktør er den tidligere Solidaritetsmannen Adam Michnik som også har pådratt seg kirkens vrede med sine kommentarer. Han er som en rød klut for konservative prester.

Mange unge mennesker hører ikke lenger på hva prestene sier og de føler seg ikke forpliktet av kirkens dogmer selv om de fortsatt går til messe. Det er ingen tvil om at Kirken taper innflytelse. Wisniewski mente prestene måtte se disse forandringer i øynene og ikke sperre seg inn i sine kirker og klostre.

Pateren advarte mot fremmedfiendtlighet og rasisme og særlig mot antisemittiske tendenser. Han skrev også at kirken burde ta et oppgjør med den rå kapitalisme og "røver-privatisering" som rammer mange uskyldige mennesker. Det var jo Pave Johannes II's kanskje fremste budskap. Men akkurat det mener også mange konservative og reaksjonære som synes Donald Tusk har sluppet til for mye rå kapitalisme.

Konservative prester med radio Marja og bladet "Nasz Dziennik" i spissen stemplet Wisniewski som en kjetter. Det samme gjorde en katolsk TV-stasjon som når mange.

Når motsetningene innen kirken og mellom de konservative og de liberale ble så bitter, hadde det også mye å gjøre med det bitre oppgjør etter den tragiske flyulykken i april 2010 da president Lech Kaszynski og store deler av den politiske og militære ledelse mistet livet.

Dette utnyttet tvillingbroren Jaroslaw Kaczynski som en tid fortsatte som statsminister inntil han tapte valget og Donald Tusk overtok igjen.

Striden om flyulykken har ikke lagt seg. Jaroslaw Kaczinski og hans folk sier det var russerne og polske eks-kommunister som stod bak, ja, de antyder at til og med at Tusk-regjeringen var innblandet. Russerne hevder at det var det dårlige været og krangel i førerkabinen som var årsaken. En beruset flyvåpensjef skal angivelig ha forsøkt å tvinge kapteinen til å lande etter press fra presidenten som ville rekke minnehøytideligheten over de myrdede polske offiserer i Katyn.

Den russiske havarirapporten har ikke overbevist polakkene, men det reises også tvil om den polske regjerings egne undersøkelser.

Striden om flyulykken vil sannsynligvis vare lenge og kan i fremtiden anta mytiske dimensjoner slik det ofte har skjedd i polsk historieoppfatning.

Når denne strid er blitt så bitter skyldes det inntrykket som Katyntragedien har gjort på polakkene. 20-30 000 polske offiserer ble myrdet av NKVD i 1940 etter direkte ordre fra Stalin. Det omfattet den polske intelligentsia som skulle ha bygget opp det nye Polen.

Kreml hevdet det var tyskerne som stod bak massakrene og denne versjon godtok også de vestlige ledere, selv etter at de fikk bevis for det motsatte.

Jeg husker hvordan det i Polen var forbundet med stor fare å si at det var russerne som stod bak, men jeg var i mange polske hjem der det var bilder av fedre eller bestefedre som var blitt myrdet i Katyn og det stod et tent lys foran.

Sannheten begynte langsomt å komme frem under Gorbatsjov og Jeltsin, men det var først med Putin og Medvedev at Kreml endelig innrømmet de faktiske forhold. Jeg trodde ikke mine egne øyne da jeg så Andrzej Wajdas sterke film om Katyn på russisk fjernsyn.

Til tross for at de russiske ledere uttrykte sin medfølelse med ofrene for flyulykken og Putin og Tusk hadde et forsoningsmøte, ødela katastrofen mye for polsk-russisk forsoning. Forholdene ble ekstra absurde da det viste seg at et av ofrene var lagt i feil kiste og måtte begraves to ganger.

Men den egentlige årsak til polakkenes redsel for Russland stakk enda dypere. Helt siden Polens tre delinger på slutten av 1700-tallet var alle polske frihetsreisninger blitt slått brutalt ned og titusener av polakker var blitt deportert til Sibir.

Det lå også tungt på polakkenes minne hvordan Stalin sviktet dem da de gjorde et fortvilet opprør i Warszawa i 1944, og til og med hindret vestlig hjelp i å komme frem.

Polakkene er skeptiske overfor russerne og var glade for at amerikanerne i 2012 gikk med på å stasjonere soldater i Polen i forbindelse med rakettbaser som ble sagt skulle avskjære eventuelle iranske missiler. Obama reduserte det amerikanske rakettprogrammet og det gjorde det lettere for også skeptiske polakker å godta det.

Men russerne mente rakettene var rettet mot dem. De gravde frem gamle minner om den gang Polen var en trussel mot et svakt Russland.

Da 7.november ikke lenger skulle være "helligdag" til minne om Oktoberrevolusjonen, krevde russerne en annen fridag som erstatning. De fikk den dato da russiske patrioter kastet ut polske okkupanter fra Moskva for så lenge siden at unge mennesker i dag ikke har noen som helst anelse om dette. Slikt historisk grums vil alltid ligge i bunn for de polsk-russiske forbindelser, selv om Tusk fører en mer forsonlig østpolitikk enn Kaczinski.

Forholdet til den store nabo i vest, det samlede Tyskland, er et annet stridsspørsmål. Tusk og det nye Polen satser på samarbeid med tyskerne som jo hjalp dem inn i EU og før dette ga stor økonomisk hjelp. Kaczinki er ikke like positivt innstilt til tyskerne.

Polakkene var meget skeptiske til Gerhard Schröder og hans samlingsregjering på grunn av dens tette samarbeid med russerne, blant annet om gassledningen som går på bunnen langs hele Østersjøen fra Finskebukta til Nord-Tyskland. Også Angela Merkel står bak dette prosjekt, men hun har ellers distansert seg fra de russiske ledere. Det hilste polakkene med glede.

Den tysk-polske forsoning går tilbake til Willy Brandts berømte knefall foran gettomonumentet i Warszawa i 1970. Det fortsatte med Brandts Øst-politikk og resulterte senere i en polsk-tysk samarbeidsavtale som kunne feire 20-årsjubileum høsten 2012.

Da ble den polske president invitert til å holde den såkalte "Berliner-tale" som ble innstiftet av president Herzog og bare noen få utenlandske statsmenn får holde.

President Komorowski går i likhet med statsminister Tusk inn for å utbygge de polsk-tyske forbindelser, men Kaczinski og andre nasjonalistiske krefter er mot. De spiller på tyske revisjonister som ville ha et minnesmerke i Berlin over de fordrevne (Die Vertriebende) som under umenneskelige forhold ble tvunget til å flykte fra de tyske områder i øst som Polen og Sovjetunionen tok i 1945. Hverken den tyske regjering eller opposisjonen ville ha noe slikt minnesmerke og ønsker ikke å utfordre Polen, Tsjekkia og Russland.

Kaczinsky og hans meningsfeller er likevel skeptiske og spiller på det de ser som en tysk fare selv om tyskerne selv ikke vil ha et tysk-dominert Europa. Men Tysklands økonomiske dominans er ikke til å komme utenom. Den nye generasjon tyskere ser på sitt land som en "hegemonimakt mot sin vilje".

Det er viktig at polakker og tyskere får en felles forståelse av hverandre. Det skjer gjennom mange samarbeidsprosjekter særlig for unge, og det vil resultere i felles polsk-tyske historiebøker. En slik felles historie foreligger om Tyskland og Frankrike.

Dette er viktig, for politikere manipulerer ofte historien til egen fordel uten tanke på hva som egentlig foregikk og hvilken ramme det skjedde i. For nasjonalister eksisterer det ingen "objektiv" historie,

men en historie slik de ser den og er tjent med. Da blir historiefortelling gjerne meget nasjonalistisk og fremmedfiendtlig.

Felles historiebøker på tvers av landegrensene kan bli en viktig motvekt til de nasjonalistiske og splittende tendenser som truer et Europa som plages av økonomisk og sosial krise. Her ligger det også et håp for de gamle fiender polakkene og tyskerne.

Previous publications in this series:

2-2013 Hva skjer i Nord-Korea – Asiatisk stabilitet i fare? ***Sverre Lodgaard***
1-2013 Engaging with Islamists: A new agenda for the policy community ***Mona Kanwal Sheikh***
3-2012 US Shale Oil Revolution and the geopolitics of Oil ***Trygve Refvem***
2-2012 NATO's influence in the near abroad ***Oktay Bingöl***
1-2012 Ungarn – alene og miskjent ***Jahn Otto Johansen***
4-2011 Conflict or Coincidence of Interest of Main Oil and Gas Importing, Exporting and Transit Countries ***Liana Jervalidze***
3-2011 Breaking down the remaining walls ***Alister Miskimmon***
2-2011 Russia in NATO ***Charles A. Kupchan***
1-2011 Bringing War Home–The use of Provincial Reconstruction Teams by Norway and Denmark
to construct strategic narratives for their domestic audiences ***Ida Dommersnes***
5-2010 Sjøforsvarets historie 1960-2010–En kortversjon ***Roald Gjelsten***
4-2010 The Tragedy of small power politics Asle Toje
3-2010 Integrasjon med grenser eller grenseløs integrasjon? ***Bjørn Innset***
2-2010 Reconciling the nuclear renaissance with disarmament Alex Bolfrass and ***Kelsey Hartigan***
1-2010 Approaching the comprehensive approach ***Dag Kristiansen***
3-2009 Turkish Neo-Ottomanism: A turn to the Middle East? ***Einar Wigen***
2-2009 20 år etter muren ***Jahn Otto Johansen***
1-2009 Between Reluctance and Necessiy: The Utility of Military force in Humanitarian and Development Operations ***Robert Egnell***
5-2008 Civil-military relations: No Room for Humanitarianism in comprehensive approaches ***Stephen Cornish and Marit Glad***
4-2008 Tsjekkoslovakia–40 år etter ***Jahn Otto Johansen***
3-2008 NATO–Moldova/Israel/Ukraine ***Dr. Gabanyi, Dr.Kogan, Dr. Begma & Igor Taburets***
2-2008 Hearts, minds and guns: the Role of the Armed Forces in the 26st Century ***UK Chief of Defence Staff, Air Chief Marshal Sir Jock Stirrup***
1-2008 Krav til fremtidens forsvar sett fra unge offiserers ståsted ***Tomas Bakke, Kadett Krigsskolen***
7-2007 Threats to Progress of Democracy and Long Term Stability in Georgia ***Liana Jervalidze***
6-2007 Militærmaktens særtrekk i moderne konflikter ***Div. forfattere***
5-2007 Norge i et Sikkerhetspolitisk Dilemma ***Asle Toje***
5-2007 EU-staters varierende bidragsvilje til militær intervensjon ***Rolf Magnus Holden***
4-2007 Defence as the Best Offence? Missile Defences and Nuclear Non-proliferation ***Lars Van Dassen and Morten Bremer Mærli***
3-2007 Putins Russland–Partner eller utfordrer? ***Jahn Otto Johansen***
2-2007 Energy and Identity–Readings of Shtokman and NEPG ***Jakub M. Godzimirski***
1-2007 NATO and the Dialouge of Civilisations ***Christopher Cooker***
1-2007 NATO planlegger å være relevant–også i fremtiden ***Ivar Engan***
7-2006 Putins Russland og utenverdenen ***Jahn Otto Johansen***
6-2006 Ungarn 1956–Et 50-årsminne ***Jahn Otto Johansen***
5-2006 NATO foran toppmøtet i Riga ***Ambassadør Kai Eide***
4-2006 Russian energy policy and its challenge to western policy makers ***Keith Smith***
4-2006 Oil and gas in The High North–A percpective from Norway ***Ole Gunnar Austvik***
2-2006 EUs sikkerhetspolitiske rolle i internasjonal politikk ***Jan Erik Grindheim***
1-2006 Fra "Kursk" til "Priz": Ubåtredning som internasjonalt samarbeidsområde ***Kristian Åtland***
9-2005 Nordisk sikkerhet ***Tønne Huitfeldt***
8-2005 NATO going global or almost
The Current Revolution in the Nature of Conflict
The Fiftieth Anniversary of the Norwegian Atlantic Committee. ***Alv Jakob Fostervoll, Jamie Shea, Chris Donnelly***
7-2005 Galileo–et europeisk globalt navigasjonssystem ***Hans Morten Synstnes***
6-2005 Coming home to Europe? Central and Eastern Europe in EU and NATO

Eastern Europe's silent revolution ***Jahn Otto Johansen og Nils Morten Udgaard***

5-2005 Det tyske eksperiment ***Jahn Otto Johansen***

4-2005 The naval Dilemma of the early 26st Century ***Hans Olav Stensli***

3-2005 What are the strategic challenges faced by Norway in the years to come?

In the new types of conflict we face, how to define and defend humanitarian space?

The Norwegian Atlantic Committee's 40th annual Leangkollen Conferance. the Nobel Institute. ***Jørgen Kosmo and Jonas Gahr Støre***

2-2005 The New Geopolitics of the North? ***Jakub M. Godzimirski***

1-2005 "Global Partnership", russiske ubåter og brukt kjernebrensel – internasjonal koordinering av oppgaver og bidrag

Christina Chuen og Ole Reistad

6-2004 Oljens geopolitikk og krigene ved Persiagulfen ***Ole Gunnar Austvik***

5-2004 Coping with Vulnerabilities and the Modern society ***Jan Hovden***

4-2004 Forsvarsperspektiver i nord ***Jørgen Berggrav***

3-2004 NATO og de transatlantiske motsetninger

-Kortsiktige og langsiktige perspektiver ***Jahn Otto Johansen***

2-2004 The Role of a Humanitarian Organization in an International Security Operation -

a Basis for Cooperation or a Basis for Separation? ***Jonas Gahr Støre***

1-2004 If Effective Transatlantic Security Cooperation is the Question, Is NATO the Answer? ***Stanley R. Sloan***

6-2003 Frankrike og Irak-krigen: Bare i prinsippenes navn? ***Frank Orban***

5-2003 Norwegian Priorities for the Extended G-8 Global Partnership Against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction

Asle Toje and Morten Bremer Mærli, NUPI

4-2003 Saddam's Power Base ***Major John Andreas Olsen***

3-2003 Terroristbekjempelse og folkeretten ***Terje Lund***

2-2003 Men and Machines in Modern Warfare ***General Charles A. Horner (ret.)***

1-2003 The Real Weapon of Mass Destruction: Nuclear, biological and chemical warfare in the era of terrorism and "rogue" states

Morten Bremer Mærli

www.atlanterhavskomiteen.no

B ØKONOMI ÉCONOMIQUE

DISTRIBUERT AV POSTEN NORGE

posten

NORGE P.P. PORTO BETALT

DEN NORSKE ATLANTERHAVSKOMITE
THE NORWEGIAN ATLANTIC COMITTEE

Fridtjof Nansens plass 8
N-0160 Oslo
Tlf.: 22 40 36 00
Fax: 22 40 36 10

post@dnak.org
www.dnak.org